

RATIO MEDIÆVALIA

Colecția **Ratio** este îngrijită de Florin George Călian

Seria **Mediaevalia** este îngrijită de Antoaneta Sabău

PSEUDO-ARISTOTEL

Cartea despre măr și moarte

Ediție bilingvă

Traducere din limba latină, studiu și îngrijire
critică de Ioana Curuț

Editura Ratio et Revelatio

Oradea

2016

Redactor: Otniel-Laurean Vereş
Coperta: Horia Şandor
DTP: Mihai Maga

Tipărit la Metropolis SRL Oradea
e-mail: metropolis@rdsor.ro

Copyright © 2016 Editura Ratio et Revelatio

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
PSEUDO-ARISTOTEL

Cartea despre măr şi moarte / Pseudo-Aristotel ; trad., studiu
introd.: Ioana Curuţ ; red.: Otniel Vereş. - Oradea : Ratio et
Revelatio, 2016
ISBN 978-606-8680-41-5

I. Curuţ, Ioana (trad.) (pref.)

II. Vereş, Otniel (red.)

1

Foto coperta I: Manuscris Eisenbibliothek 20 f. 15v *Liber de pomo*,
detaliu

Editura Ratio et Revelatio, Oradea
str. Sofiei, nr. 3, Bihor, România, 410183
e-mail: office@ratioetrevelatio.com

www.ratioetrevelatio.com

Cuprins

Notă introductivă	7
Studiu introductiv	
<i>Liber de pomo et morte</i> sau testamentul apocrif al lui Aristotel	13
Cartea despre măr și moarte	91
Note	127
Anexă	137
Bibliografie	139

Notă introductivă

Liber de pomo et morte (*Cartea despre măr și moarte*)¹ este un apocrif aristotelic compus în mediul arab al secolului al X-lea, care a îmbogățit *corpus*-ul aristotelic medieval și a contribuit la formarea unei reprezentări inedite a filosofului în această epocă. Opusculul repune în scenă, după tiparul socratic din dialogul *Phaidon*, ultima conversație a magistrului cu discipolii săi, dezvoltând teme precum imortalitatea sufletului, lipsa de teamă a filosofului în fața morții sau valoarea supremă a filosofiei. Așa cum sugerează cea mai detaliată variantă a titlului latin păstrată în edițiile incunabule – *Tractatus de pomo et morte incliti principis philosophorum Aristotelis*, parfumul unui măr îi conferă lui Aristotel puterea de a-și amîna clipa morții, așa încît, la rugămintele discipolilor, momentul premergător morții sale constituie prilejul unui elogiu final al filosofiei, pe care Aristotel îl rostește în termeni compatibili cu tradițiile monoteiste. Mai mult, faptul că în *Cartea despre măr și moarte*, Stagiritul este pus în situația stranie de a afirma creația lumii *ex nihilo* trădează intenția autorului anonim de a asimila aristotelismul în interiorul

---

¹ Am ales să reținem pentru volumul de față această variantă a titlului, fiindcă ea conține ambele titluri sub care apocriful a fost cunoscut și citat în lumea latină: fie ca *De pomo*, fie ca *De morte*. Menționăm faptul că exegeza modernă a adoptat în general varianta scurtă a titlului (*Liber de pomo*): atît în studiul de referință despre originalul arab (Jörg Kraemer, „Das arabische Original des Pseudo-Aristotelischen *Liber de Pomo*”, în *Studi Orientalistici in onore di Giorgio Levi della Vida*, Roma, 1956, vol. 1, pp. 488-490), cît și în prima ediție a textului latin stabilită de Marianus Plezia (vezi *infra*), sau în unele traduceri ale acestui text într-o limbă modernă (germană și suedeză). Pentru referințele complete ale versiunilor moderne, cf. bibliografia de la sfîrșitul acestui volum.

tradiției monoteiste din care el făcea parte. Această intenție auctorială are o istorie particulară și este transmisă, odată cu traducerea succesivă ale textului, din cultura arabă în cea persană, iar apoi în cea ebraică și latină.

Volumul de față bilingv conține traducerea în limba română a versiunii latine a *Cărții despre măr și moarte*, însoțită de note și studiu introductiv. Întrucât *Liber de pomo et morte* nu este la origine un produs al mediului latin, ci reprezintă traducerea unei adaptări ebraice după textul original arab, am considerat necesar să descriem în linii mari traiectoria complexă a acestui text și să prezentăm potrivit surselor disponibile raportul dintre versiunile arabo-persană și cea ebraico-latină, cu scopul unei mai bune înțelegeri, pe de o parte, a originilor și a importanței acestui apocrif pentru istoria ideilor, iar, pe de altă parte, a fenomenului mai larg al transmiterii moștenirii antice către filosofia arabă, secondat de receptarea lor în creștinătatea latină.

Traducerea noastră are la bază ediția latină alcătuită de Marianus Plezia, publicată în *Aristotelis qui ferebatur Liber de pomo, versio latina Manfredi*, Auctorum Graecorum et Latinorum Opuscula selecta II, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1960.² Dintr-un număr de 86 de manuscrise cunoscute la acea vreme de editorul polonez, Plezia selectează pentru stabilirea textului șapte

---

² Ediția publicată în 1960 reprezintă o versiune ameliorată a celei publicate în Marianus Plezia, „Aristotelis qui ferebatur Liber de pomo. Versio latina vetusta interprete Manfredo duce”, în *Eos: Comentarii Societatis Philologiae Polonorum*, vol. XLVII, 1954, pp. 191-217. Termenul *vetusta* utilizat de Plezia denumește convențional traducerea latină atribuită lui Manfred, pentru a o diferenția pe aceasta de traducerea versiunii ebraice în limba latină realizată la începutul secolului al XVIII-lea de Joannes Justus Losius (publicată în *Biga dissertationum*, Typis Henningi Mülleri, Gisse Hassorum, 1706).

manuscrise, privilegiind manuscrisul de origine italiană *AL 1666 (Cracoviensis, Biblioteca Universitatis Jagellonicae nr. 507)*, care datează din secolul al XIII-lea.

Textul a avut parte însă de o a doua ediție stabilită de Paolo Mazzantini, care a fost publicată în Bruno Nardi, *«Lecturae» e altri studi danteschi*, a cura di R. Abardo, Casa Editrice Le Lettere, Firenze, 1990.³ În plus față de manuscrisele ce alcătuiesc ediția lui Plezia, Mazzantini consultă câteva manuscrise de origine italiană, pe baza cărora editorul propune o împărțire a tradiției manuscrise în două redactări succesive. Mai precis, Mazzantini argumentează existența unei prime traduceri în limba latină (redactarea A), realizată la curtea lui Manfred, urmată de un efort de revizuire a acesteia, în urma căruia a rezultat o a doua redactare latină a textului (redactarea B). Astfel, editorul italian explică pluralitatea variantelor textuale prin faptul că ultima redactare (B) – care a circulat în manuscrise neînsoțită de prologul lui Manfred – a beneficiat în mod vizibil de o confruntare riguroasă cu textul ebraic.⁴ În privința celor două redactări, trebuie remarcat faptul că editorul polonez sugerase deja posibilitatea ca manuscrisele consultate să aparțină unor perioade cronologice distincte.⁵

---

³ Ediția lui Mazzantini a fost publicată inițial în Bruno Nardi, Paolo Mazzantini, *Il Canto di Manfredi e il ‚Liber de pomo sive de morte Aristotilis‘*, *Lectura Dantis Romana*. N. S., 4, Società Editrice Internazionale, Torino, 1964. Vom trimite în continuare la paginile edițiilor mai recente.

⁴ Paolo Mazzantini, „Cenni introduttivi”, în Bruno Nardi, *op. cit.*, p. 109.

⁵ Cf. Marianus Plezia, *op. cit.*, p. 31: „Codicum quotquot mihi adhuc oculis usurpare contigit in duas classes discedere video: unam antiquiorum, recentiorum alteram, sed utramque vitiorum plenam, hac plus licentia, illa negligentia peccante.”

Potrivit ambilor editori, răspîndirea manuscriselor latinești ce conservă *Liber de pomo et morte* datează în cea mai mare parte a lor din secolele XIII-XIV, iar prezența lor în secolul al XV-lea este mult mai redusă, textul fiind atunci reprodus de patru ori în formă tipărită. În ceea ce privește numărul total al manuscriselor latinești conținînd *Cartea despre măr și moarte*, răspîndite în colecții din Austria, Belgia, Cehia, Slovacia, Anglia, Franța, Germania, Italia, Polonia, Spania, Suedia, SUA și Vatican, acesta se ridică în prezent la 104 codice.⁶

În urma comparării celor două ediții critice ale textului latin, am optat în cîteva locuri pentru lecțiunile ediției lui Mazzantini, și am motivat aceste opțiuni în interiorul notelor explicative, fără a ne propune prin aceasta stabilirea unei noi ediții. Drept urmare, am ales să reținem în textul latin și român ambele paginații ale edițiilor consultate, indicate prin siglele [P] și [M]. După modelul ediției lui Mazzantini, marcarea prin croșete a anumitor pasaje din textul latin semnalează porțiunile de text recuperate de editorul italian din manuscrisele ce conțin a doua redactare a textului. În privința ortografiei, am uniformizat textul latin conform uzanțelor din latina clasică, iar pentru numerotarea paragrafelor, exceptînd cazul prologului, am adoptat împărțirea propusă în ediția germană, pentru a facilita trimiterile la text din studiul nostru.⁷

---

⁶ Cf. Alessandra Beccarisi, „Le *Liber de pomo seu de morte Aristotelis*. Quand l'exemple deviant récit”, în Thomas Ricklin (ed.), *Exempla docent. Les exemples de philosophes de l'Antiquité à la Renaissance*, Vrin, Paris, 2007, p. 286.

⁷ *Buch vom Apfel (Liber de pomo)*, eingeleitet, übersetzt und kommentiert von Elsbeth Acampora-Michel, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 2001, pp. 75-101.

Proiectul prezentei traduceri a fost realizat în cadrul programului de studii masterale al Universității Babeș-Bolyai – „Masteratul de Filosofie antică și medievală”, iar studiul a fost definitivat în urma unui stagiu de cercetare de care am beneficiat în cursul acestui an, găzduit de *Institut de Recherche et d’Histoire des Textes* (IRHT, Paris). Pentru sugestiile primite și procurarea unor referințe bibliografice greu accesibile, le mulțumesc în egală măsură: Monicăi Brînzei, Anei Irimescu, lui Mihai Maga, Chris Schabel și Alexander Baumgarten. Mulțumesc de asemenea editurii Ratio et Revelatio pentru deschiderea cu care a acceptat publicarea acestui volum în cadrul colecției „Ratio Mediaevalia”.

Ioana Curuț
Paris, 2016

Studiu introductiv

Liber de pomo et morte sau testamentul apocrif al lui Aristotel

Un text ce străbate mai multe culturi este inevitabil supus unui proces de adaptare la exigențele și interesele teoretice ale culturii care îl receptează. Este și cazul tratatului anonim *Cartea despre măr și moarte*, ale cărui versiuni multiple descriu o traiectorie fascinantă din perspectiva transmiterii și interpretării plurale a moștenirii filosofice antice. Redactat inițial în mediul arab al secolului al X-lea (cu titlul *Kitāb at-Tuffāḥa*), textul a primit în secolul al XIII-lea o primă traducere în limba persană (*Tarjuma-i-maḳāla-i- Arasṭāṭālis*), dar și o adaptare din limba arabă în limba ebraică (*Sefer hat-tappuah*). Odată cu transpunerea versiunii ebraice în limba latină în cadrul aceluiași secol, *Liber de pomo et morte*¹ este livrat lumii latine, în care va cunoaște o răspîndire impresionantă, fiind copiat și recopiat în peste o sută de manuscrise.

Din perspectiva destinului medieval al *Cărții despre măr și moarte*, există cel puțin două momente importante, care orientează într-un sens decisiv receptarea acestui

---

¹ În privința redării termenului ‚măr’ prin *pomum* (avînd sensul general de fruct al unui arbore), a fost observat faptul că utilizarea termenului *malum* în traducerea latină ar fi fost mai adecvată în raport cu termenii corespondenți din versiunile arabă, persană și ebraică, în măsura în care acești termeni trimit univoc la sensul restrîns de ‚măr’; cf. Alain Houlou, „Note sur le titre du *De pomo* du Pseudo-Aristote”, în *Rivista di filologia e di istruzione classica*, vol. 102, 1974, pp. 322-323. Totuși, credem că este posibil ca traducătorul latin să fi optat în mod deliberat pentru termenul *pomum*, tocmai pentru a evita echivocitatea pe care cuvîntul *malum* o are în limba latină, în care poate semnifica și ‚rău”.

text în lumea latină. Primul moment semnificativ este cel al transpunerii textului din limba arabă în limba ebraică, fiindcă, așa cum vom vedea, intervenția substanțială a traducătorului iudeu asupra textului produce o a doua versiune, asemănătoare doar parțial cu originalul, fapt care îi conferă opusculului o nouă traiectorie. Cel de-al doilea moment privește versiunea latină a textului, fidelă arhetipului său ebraic, căreia prezumtivul traducător latin – regele Manfred al Siciliei, îi adaugă un prolog de o remarcabilă marcă literar-confesivă. Dincolo de faptul că în acest prolog se poate citi un manifest de conversie la filosofie, vom vedea că importanța sa se extinde și asupra raportului versiunii latine cu versiunile anterioare ale *Cărții despre măr și moarte*, întrucât Manfred oferă în prologul său detalii despre circumstanțele traducerii acestui text în limba latină.

Or, dezvoltările succesive ale *Cărții despre măr și moarte* pot provoca cititorului următoarea interogație: cât anume din intenția și sensul originalului arab a supraviețuit în versiunile ulterioare și în ce măsură este legitim să ne referim prin *Cartea despre măr și moarte* la unul și același text? Altfel spus, putem susține împreună cu David S. Margoliouth, editorul versiunii persane, faptul că versiunea ebraică (și în consecință cea latină) este doar „o abreviere infidelă a textului arab, în care scopul original al *Cărții despre măr* este în întregime ocultat?”² Pentru a răspunde acestor întrebări, vom pleca în rîndurile de mai jos de la un *status quaestionis* al cercetărilor privitoare la versiunile opusculului, încheind această primă secțiune

---

² David S. Margoliouth, „The Book of the Apple, ascribed to Aristotle”, în *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, vol. 24, 1892, p. 188.

a studiului cu o analiză a prologului lui Manfred. În cea de-a doua secțiune vom analiza sursele textului latin, comparându-l, pe de o parte, cu versiunea arabo-persană și, pe de altă parte, cu sursa lor comună – dialogul *Phaidon*, urmărind într-o manieră generală conturarea diferitelor dimensiuni ale textelor. În final, ne propunem relevarea implicațiilor istorice pe care falsa atribuire aristotelică, reținută de altfel în toate versiunile *Cărții*, le-a avut în lumea latină, semnalând de asemenea noi citări ale versiunii latine în comentariile sentențiare ale câtorva autori din secolul al XIV-lea.

1. Transmiterea textului: de la versiunea arabo-persană la versiunea ebraico-latină

Abia la finele secolului al XIX-lea a fost descoperită cea mai timpurie versiune a *Cărții despre măr și moarte*, în textul arab intitulat *Kitāb at-Tuffāḥa* (sau, într-o variantă mai puțin uzuală a titlului, *Risālat al-Tuffāḥa*). Originea sa arabă a fost atestată în anul 1956, atunci când Jörg Kraemer a demonstrat anterioritatea versiunii arabe în raport cu cea persană, pe baza celor trei manuscrise arabe ce conțineau copii ale *Kitāb at-Tuffāḥa*.³ Ceea ce ni se pare interesant

---

³ Este vorba de manuscrisul de la Istanbul (codex Köprülü 1608, ff. 170b-181b), datînd din secolul al XVI-lea, ce conține o versiune completă a textului atribuită lui Aristotel și care stă la baza analizelor lui Kraemer. Celelalte două manuscrise examinate de exegetul german conțin versiuni abreviate ale *Cărții* („*muḥtaṣar*”) și poartă atribuirea lui Socrate: manuscrisul de la Cairo (*Tayūmriyya Aḥlāq* 290) și manuscrisul de la Damasc, descoperit de editorul său în biblioteca Patriarhiei Antiohiei (editat în Amīn Zāhir Ḥayrallāh, „*Kitāb al-tuffāḥa*”, în *Al-muktataf*, vol. 55, 1919, pp. 475-484 și vol. 56, 1920, pp. 18-22, 105-110, 217-221.) Cf. Jörg